

Keeleajaloo tundmine kasvatab armastust oma keele vastu

Santeri Junttila 50

Foto: Jan Rahman

24. septembril tähistas juubelit Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf ja Helsingi ülikooli läänemeresoome keelte dotsent Santeri Junttila. Rääkisime sel puhul fenno-ugristikast, soome-ugri hõimuliikumisest, ajaloolisest keeleteadusest ja etimoloogiatest.

Oled pärit Helsingist ja seal koolis käinud ning sinu esivanemad on pärit Satakuntast, kuigi elad praegu Supilinnas. Kas see taust on kuidagi mõjutanud erialavalikut? Kuidas sai sinust fenno-ugrist?

Ma olen üles kasvanud Helsingis ja mõlemad minu vanemad on pärit Edela-Soomest Satakunta lõunaosast, kus räägitakse soome edelamurdeid. Minu isa on

pärit Rauma linnast, kus elas minu armas vanaema. Olin tema juures suviti ja siis ma puutusin kokku Rauma keelega, mis on väga eriline keelekuju. Rauma keel oli meremeeste keel – Rauma on olnud merelinn – ja sellepärast on selles rohkem rootsi, aga ka inglise, alamsaksa ja saksa keelest pärit sõnu kui teistes edela-soome murretes. Lisaks on selles säilinud palju eesti keelega ühist sõnavara. Hiljuti oli isegi Soome ajakirjanduses juttu, kuidas Raumalt pärit inimesed saavad eesti keelest palju paremini aru kui soomlased üldiselt. Lisaks murdele mõjutasid mind ka vanad puumajad – väike puust linn Rauma on Soome kõige ilusam linn. See tekitas mõtte, et tahaksin samuti kunagi elada sellises vanas puumajas.

Helsingi ülikooli astusin soome keele erialale. Keelehuvi oli mul tärganud juba kooliajal. Kui nägin kooli raamatukogus raamatut mõne keele ajaloo kohta, laenasin selle kindlasti. Kui tuli aeg otsustada, millist keelt ülikoolis õppida, tegin otsuse soome keele kasuks. Kõrvalerialaks oli mul algul itaalia filoloogia, sest ma olin huvitatud oma Euroopa juurtest. Käisin gümnaasiumis Tapiolas, mis oli vaimult väga ameerikalik ja mul tekkis protestimeeleolu: mina olen eurooplane, mis too Ameerika mulle on, tahan oma Euroopa juuri avastada. Hakkasin õppima itaalia keelt, sest Itaalia oli minu meelest ilus riik ja olin seal käinud suviti koos vanematega puhkusel. Läksin vahetusüliõpilaseks Pisa ülikooli, kus sain aru, et mõte õppida itaalia filoloogiat koos itaallastega oli väga rumal – nemad olid seda õppinud juba kogu kooliaja. Siis ma õppisin seal hoopis muid asju, nagu gooti ja sanskriti keelt. Soorituse poolest oli see täielik null, sest ma ei saanud selle aastaga ühtegi aine-

punkti, aga õppisin tundma maad ja inimesi ja ka iseennast.

Siis võtsin kõrvalerialaks fennougristika, sest olin aru saanud, et tegelikult huvitavad mind minu soome-ugri juured. Olin sõitnud Pisasse jalgrattaga Tallinnast koos oma hea Eesti sõbraga ja selle rattasõidu ajal õppinud selgeks eesti keele. Sõitsime läbi Ungari ja siis mulle hakkas Ungari väga meeldima. Mõtlesin, et oleksin pidanud sinna jääma, seal oleks huvitavam olnud. Oli ka teada, et kuskil Venemaal on mingid eksootilised soomeugrilased, keda keegi ei ole elusast peast näinud. Mõtlesin, et õpiks neid keeli ja saaks nende inimestega kokku.

Veel otsustavam oli see, et liitusin Helsingi ülikooli üliõpilaskonna hõimurahvaste toimkonnaga (sm *sukukansavaliokunta*), mis oli asutatud just mõni aasta varem, aastal 1995, et toetada Venemaa soomeugrilasi. Seal sain tuttavaks paljude fennougristidega ja isegi juhtisin seda toimkonda aastakese jagu. Võtsin toimkonna kaudu osa Soome-Ugri Rahvaste Noorte Assotsiatsiooni (MAFUN)¹ tegemistest ja läksin isegi praktikale soome keele lektori abiliseks Mordva riiklikku ülikooli Saranskisse.

Olin leppinud kokku soome keele õppetoolis, et teeksin oma magistritöö partitiivi kohta. Olin õppinud leedu keelt ja mordva keeli, töö pidanuks käsitlema läänemeresoome keelte partitiivi ja selle arenemist balti mõjul varasemast kohakäändest, millel on ajalooline vaste mordva keeltes. Leedu keele genitiivil on väga sarnane kasutus. Aga Saranskis olles ei saanud ma eriti midagi kirjutatud, kuidagi ei saanud teemasse sisse. Pärast Helsingisse tagasipöördumist läksin soome

keele professori Tapani Lehtise juurde, et rääkida oma magistritööst. Kui ma tema kabinetti sisenegin, küsis ta: „Ja kes sina oled?” Siis otsustasingi fennougristika erialale üle minna, sest isegi professor, kes mind juhendama pidi, mind enam ei tundnud. Aga fennougristikas ma tundsin kõiki ja kõik tundsid mind. Nii saingi fennougristikas.

Sinu aktiivsem tegevus hõimuliikumises jäi aastatuhandevahetuse kanti. Mida toona tehti ja mis mõju sellel olla võis?

Esialgu oli see mulle väga hämar. Aga siis sain aru, et MAFUN-i juhitakse nõukogulikul viisil. Siis saigi minu ja teiste organisatsioonis tegevate nooremate inimeste ühiseks eesmärgiks tuua soome-ugri maailma demokraatiat, et vähemalt MAFUN-is saaksid noored ise oma asjade üle otsustada. Hakkasime tegema muudatusi ja see oli väga vaevaline protsess, mis kulmineerus hirmsa tüliga: seni varjatud konflikt demokraatlikuma asjaajamise pooldajate ja vanameelsete vahel muutus avalikuks ja teravaks. See juhtus siis, kui korraldasin Helsingi ülikooli üliõpilaskonna palgatuna MAFUN-i viiendat kongressi, sisuliselt peasekretärina. Kongress toimus Helsingis 2000. aasta detsembris samal ajal kui III soome-ugri rahvaste maailmakongress.

Toona kehtinud tava järgi oleksin pidanud MAFUN-i presidendiks saama, aga nõukogu, mille etteotsa mind oleks pidanud valitama, oluks töövõimetu, kuna selles oleks juhtivaks saanud Venemaa võimudele alluvad tegelased. Keeldusin ka seepärast, et üle minu võimete oleks olnud hakata oma väikese sõpruskonnaga Venemaale demokraatiat viima. See oli minu elus oluline arusaamine: varem olin tahtnud teha midagi tähtsat, korraldada asju kodanikuühenduste kaudu. Keegi ei olnud seni mulle öelnud, et keeleteadus võiks tähtis olla, aga siis sain aru, et olen ikkagi

¹ 1990. aasta mais Marimaal Joškar-Olas asutatud MAFUN (vn *Молодежная ассоциация финно-угорских народов*) oli esimene kõigi soome-ugri rahvaste kodanikuühendusi esindav organisatsioon. – O. H.

teadlane, ja hakkasin sellest alates tõsisemalt teadusega tegelema. Oleksin saanud siis oma õpingud lõpetatud, kui poleks vahepeal läinud Riiga Põhjamaade gümnaasiumi 2002.–2003. õppeaastaks soome keelt õpetama.

Olin ka 1999. aastal Suomen sukukansajärjestöjen liitto (Soome Hõimühenduste Liit) asutamise juures. Praegu on selle nimi Sukukansojen ystävät (Hõimurahvaste Sõbrad) ja see tegutseb tänu noorematele inimestele, kes selle on üle võtnud. Kõigepealt oli ühendusel mõni aktiivne aasta, nii et selle sajandi alguses tegutsesime, toetasime minu meelest olulisi tegevusi, väljaandeid ja sündmusi. Järgnesid väga passiivsed aastad, nii et tahtsime ühenduse juba kinni panna, kuni 2009.–2010. aasta paiku noored selle üle võtsid.

Aga see oli demokratiseerimise mõttes liiga hilja. Demokratiseerimine edenes ka MAFUN-is tänu aktiivsetele inimestele, aga Vladimir Putin hakkas juba jõuliselt oma võimu konsolideerima ja oli aimata, mis on tulemas. Mul on väga hea meel, et pärast minu aega on tulnud palju nooremaid inimesi, kellel on sellest hoolimata õnnestunud soome-ugri rahvaste ja keelte heaks üht-teist teha.

Milliste eesmärkide nimel seda kõike tehti ja kas õnnestus kuidagi neile lähemale jõuda?

Suur eesmärk oli soome-ugri vähemuskeelte püsima jäämine. Ja teine oli demokraatia – mõnele oli üks olulisem, mõnele teine. Keele edasikestmine sõltub keele kõnelejatest endist – mis keeles räägivad vanemad oma lastega – ja sellest, millised on kooli keeled. Selles mõttes on väljaspoolsetel olnud väga raske midagi teha. Arvan, et ikkagi õnnestus tolle aja noori innustada ja meelitada, nii et võib-olla tänu sellele tegevusele on mõni toonane noor oma lastega kõnelenud oma keeles

ja võib-olla tänu sellele on nende keeled elujõulisemad, kui nad muidu oleks olnud. Igasugustel toetustel, mille abiga on antud välja ajakirju, korraldatud üritusi ja hangitud arvuteid, on nii kaudne mõju, et seda on raske mõõta. Palju hõimuliikumises osalenud tuttavaid on jõudnud arusaamisele, mida nad tahavad teha, ja on selleks Venemaalt lahkunud. See on nende endi elu mõttes ilmselt positiivne.

Millised võiksid tänapäeva muutunud oludes olla hõimuliikumise sihid või vahendid?

Tänapäeval peaks toetama neid soome-ugri vähemuskeelte kõnelejaid, kes on asunud väljapoole Venemaad, nagu Eestisse, Soome ja mujale Euroopa Liitu, et nad ikkagi kõneleksid lastega oma keelt. Kuidagi võiks kool ka seda toetada. Eestis on minu meelest imelik jätkuv venestamine. Seda on nüüd küll vähem kui varem, aga vene keel on olnud eelisseisus: eeldatakse, et kui laps ei ole eestlane, siis ta peab olema venelane. See on väga imelik. Eesti Vabariik on sellise koolipoliitikaga viimase kolmekümne aasta jooksul väga palju lapsi venestanud. Lapsel võiks olla koolis õigus emakeeleõppele nagu paljudes Euroopa riikides: kool on eestikeelne, aga igal lapsel on ka õigus emakeeletundidele, olgu tema emakeel mis tahes. Eestis eriti ei räägita ega kirjutata, et eestlased võiksid olla avatumad teisi keeli kõnelevate laste suhtes, kes tuleks võtta eesti kooli, aga ühtlasi toetada nende emakeelt. Ma loodan, et need asjad liiguvad paremuse poole.

Miks oled valinud oma teemaks just ajaloolise keeleteaduse ja etümoloogia?

Mis on sind selles uurimisevallas eriti huvitanud?

Minul on lihtsalt huvi selle vastu olnud – nagu ütlesin – kooliajast peale. Tunneb, et väga palju inimesi huvitub sellest, kuidas keeled ja kultuurid on üksteisega

ajalooliselt seotud. See kasvatab inimeses armastust oma keele ja naaberkeelte vastu ning teeb keeled ja kultuurid põnevaks. Minu huvi balti keelte vastu on pärit Riia ajast: kirjutasin doktoriväitekirja balti laenudest läänemeresoome keeltes² ja läksin Greifswaldi ülikooli järeldoktorantuuri tegema väga põhjalikku balti laenude sõnaraamatut.

Aga selle töö käigus hakkas mind huvitama verbide laenamine. Kõik need reeglipärasused, mis noomenite laenamise kohta avastas Vilhelm Thomsen XIX sajandi lõpul, olid verbide kohta veel uurimata. Kuidagi ei ole sellele tähelepanu pööratud. Thomsen pühendas oma monograafias verbidele alla poole lehekülje ja ka hiljem on neid võrdlemisi vähe uuritud. Valdkonna süstemaatiliseks uurimiseks kirjutasime Sampsa Holopaisega ühismonograafia balti ja aaria verbilaenudest uurali keeltes.³ Sellest alates on mul olnud huvi uurida germaani ja slaavi keeltest laenatud verbe: millistest vormidest neid laenatakse ja kuidas neid igasse keelde kohandatakse. Seal on palju rohkem võimalusi kui noomenite laenamisel ja seetõttu on see teema keerulisem, aga kuidagi on see uurijatel kahe silma vahele jäänud. Tundub, et oleme sellel alal maailma mastaabis pioneerid, aga seni ei ole lihtsalt leidnud rahastust selle uurimiseks. Võib-olla ei ole me suutnud seda õigesti turundada või on see liiga spetsiifiline küsimus.

Milliseid üldisi järeldusi balti laensõnade uurimise ajaloo kohta oma väitekirjas tegid?

Uurides informatsiooni kumuleerumist ja trende laensõnauurimises, järeldasin, et uurijate huvid ja nende muutumine on väga palju mõjutanud üldist arusaamist balti-läänemeresoome kontaktidest. Just laensõnade uurimine tõi kogu fennougristikasse diakroonilise ehk ajaloolise dimensiooni. Thomseni ajal algatatud laensõnauurimine jätkus sellepärast, et mõjukas soome keeleteadlane Eemil Nestor Setälä oli Thomseni õpilane ja seda viisid Soomes edasi teised teadlased, nagu Heikki Paasonen, Jooseppi Julius Mikkola ja Yrjö Wichmann. Tänu neile sai Helsingist ajaloolise fennougristika ja laensõnauurimise keskus. Aga sellel koolkonnal ei olnud innukaid järeltulijaid, kuna haritud soomlaste mõttemaailmas leidis rohkem kandepinda arvamus, et meid peaks huvitama see, mis on meie oma ja mitte laenatud. Laensõna termin on üldiselt halb ja see kindlasti aitas võimendada võõristust laensõnade vastu. Siis ei tahtnud aastakümnete jooksul enam väga uusi laene leida. Vastupidi, taheti näidata, et tegelikult ei ole need laenud, vaid omasõnad. Sellele pakkus esialgu palju tuge Vene revolutsiooni eel uurali keelte uurimiseks tehtud laialdastel välitöödel kogutud materjal, millest revolutsiooni järel oli võimalik otsida igasugustele sõnadele vasteid kaugematest sugulaskeeltest.

Hiljem, uurimise arenedes suudeti vahet teha, millised on päris etümoloogilised vasted ja mis ei ole. Tänapäeval on ikkagi näidatud, et enamikul juhtudest oli varasematel laensõnauurijatel õigus. Muidugi leiti ka uurali päritolu sõnavara, tasapisi arenes selle täpsustamine, millised on uurali vasted ja millised laensõnad. Aga vahepeal jäi see kuidagi soiku. Mitte sellepärast, et materjal oleks ammendatud, vaid lihtsalt ei kasvanud peale järgmist

² S. Junttila, Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2015. <http://hdl.handle.net/10138/158777>

³ S. Holopainen, S. Junttila, Die alten arischen und baltischen Lehnverben der uralischen Sprachen. (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 33.) Dettelbach: J. H. Röll Verlag, 2022.

põlvkonda, kes oleks olnud häälikuloo ja etümoloogiaga kursis, kuna kõige paremad uurijad tegid sõnaraamatuid ega õpetanud nooremaid. Etümoloogiaalase hariduseta põlvkonna tulekuga hakkas levima arusaam deskriptiivset päritolu sõnadest, mida hiljem on kummutatud. Näiteks „Uralisches etymologisches Wörterbuch” märgib isegi uurali päritolu sõna *sisalik* onomatopoeetiliseks. Tänapäeva teadlased arvavad, et deskriptiivsus moonutab juba olemasolevaid sõnu, ei ole võimalik osutada, et sõnad sünniks deskriptsiooni kaudu.

Jorma Koivulehtoga saabus 1970-ndatest alates teine laensõnauurimise kuldajastu – tal oli vastaseid, aga ka palju järgijaid. Alles minu väitekirja kirjutamise ajal tundus, et etümoloogia ja keeleajaloo alal on kuidagi vaikseks jäänud. Käsitlesin uurimislugu aastani 2009 ja nägin, et aastatuhandevahetuse paiku ilmus laensõnauurimusi ja etümoloogiaid palju, aga ligikaudu 2005. aastast alates enam mitte. Pärast aastat 2009, kui minu väitekirjas uuritav periood lõppes, on etümoloogias alanud kolmas öitsenguperiood, Helsingis on praegu väga aktiivne teadlaste põlvkond. Edasine akadeemiline juurdekasv sõltub paljudest asjadest, sealhulgas Soome üldisest teaduspoliitikast, mille taustal ei näe miski hea välja. Aga seni me ikkagi suudame jätkata. Tartus olen juhatanud etümoloogiaseminari, mis on saanud kokku semestris korra või paar. Seal kogunevad etümoloogid üle Eesti. Aga see on üsnagi piiratud seltskond, ma väga loodan, et kuskilt ilmub uusi huvilisi.

Oled koostanud etümoloogiaandmebaase ja -sõnaraamatuid.

Koostame koos Petri Kallio, Sampsa Holopaise, Juho Pystyse ja Juha Kuokkalaga läänemeresoome etümoloogilist viki-

sõnaraamatut (EVE)⁴ ja sellega kõrvu toimetan uut eesti teaduslikku etümoloogilist sõnaraamatut. EVE-sse kogume vähemalt 1500 aastat vanad sõnad, mis pärinevad läänemeresoome algkeele viimasest faasis. Meil oli sellele Kone fondi rahastus ja alustasime neljaliikmelise töögrupiga, aga kahjuks ei olnud töö alustamiseks tingimused nii soodsad, kui olime lootnud. Varasem etümoloogiasõnaraamat „Suomen sanojen alkuperä” pidi interneti tulema, aga see venis, nii et tegime selle töö sisuliselt ise ära. Nüüd kavatseme jätkamiseks rahastust taotleda. Kaugem eesmärk oleks, et kõik selle eriala teadlased ja asjatundjad saaksid EVE-s kirjutamiseks ja kommenteerimiseks kasutajaõigused ning neil oleks võimalus uusi etümoloogiaid esitada. Nii võiks see olla reaajas sõnaraamat, mis lühendab etümoloogia teed uurija ajurakkudest etümoloogiasõnaraamatuni varasemaga võrreldes aastakümnete või isegi terve sajandi võrra.

Mis on uurali keelte etümoloogiline andmebaas Urevi?⁵ Kuidas see alguse sai ja mis on selle eesmärk?

Minu huvi on olnud koguda teaduskirjandusest soome ja laiemalt läänemeresoome etümoloogiate viiteid, et jätkata seda tööd, mida alustas Setälä üle saja aasta tagasi ja mis Soomes lõpetati pärast „Suomen sanojen alkuperä” valmimist, 2003. aasta paiku. Osaliselt on seda jätkatud saami keelte etümoloogilises andmebaasis Älgu.⁶ Enamikul töödel

⁴ Suomen vanhimman sanaston etymologinen verkkosanakirja EVE. <https://sanat.csc.fi/wiki/EVE-etusivu>

⁵ Uralilaisten kielten etymologinen viitetietokanta Urevi. <https://blogs.helsinki.fi/santerijunttila/urevi/>

⁶ Älgu. Sámegielaid etymologalaš diehtovuoddu. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. Etymologische Datenbank für die saamischen Sprachen. Etymological database of the Saami languages. Kotimaisten kielten

ega ajakirjadel ei ole mingisugust sõnade registrit. Alustuseks kogusin ja liitsin sõnaregistreid, mida on eri töödest tehtud, näiteks hea kolleeg Juha Kuokkala tegi minu väitekirjas esinevate sõnade registri. Koroonaja ajal Greifswaldis töötades oli mul võimalus oma projekti üliõpilaste abiga seda andmebaasi täiendada. Pärast seda oleme jätkanud tööd Helsingi ülikooli rahastusega ja nüüd Eesti hõimurahvaste programmi toel.

Tasapisi tuli mõte, et võiks koguda ajakirjadest, monograafiatest ja koguteostest andmeid kõigi uurali keelte etümoloogiate kohta ja piirata vähemalt esialgu kogumist niimoodi, et see hõlmaks ainult 2001. aastast alates ilmunud väljaandeid. Eelmisel sajandil on ilmunud palju teadusliku väärtuseta tekste. Eesti väljaannetest kogume viiteid *Linguistica Uralica*st, Keelest ja Kirjandusest, Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamatust, Emakeele Seltsi aastaraamatust, ESUKA – JEFUL-ist ja „Eesti keele varamu” sarjas ilmunud „Eesti keele ajaloo” köitest. Eesmärk oleks, et järgmisel aastal saaks kogutud viited tänavu aasta lõpuni ilmunud etümoloogiate kohta. Aga sellest on seni palju puudu, Soome allikatest tuleks veel kõvasti koguda. Ma arvan, et praegu on kaetud üle poole või kaks kolmandikku vajalikust kirjandusest.

Selle andmebaasi abil peaks edaspidi olema etümoloogiasõnaraamatute koostamine ja igasugune etümoloogiuuringuline palju lihtsam ja järjekindlam, sest on hõlpsam leida mingeid sõnu mainivaid algallikaid. Urevisse kogutud viidete toel teen EVE võrgusõnaraamatusse uuringuloolisi tabeleid selle kohta, mida keegi on väitnud, ja kirjutan iga sõna kohta uurimisloo. Urevisse sellist sisu ei tule, seal on ainult viited.

tutkimuskeskus, 2002–2008. <https://kaino.kotus.fi/algu/>

Toimetad Eesti Keele Instituudis uut eesti akadeemilist etümoloogiasõnaraamatut. Mille poolest tuleb see varasematest parem? Millal see valmib?

Millal see valmis saab, on kõige raskem küsimus. Seda ei tea keegi. Ja tegelikult ei saa ainult võrgus ilmuv etümoloogiline sõnaraamat kunagi valmis. Sellepärast olen mina selle poolt, et see võiks ilmuda osade kaupa: need sõnaartiklid, mis saavad valmis, võiks portsude kaupa välja panna, enne kui oleme jõudnud kõik läbi vaadata. Muidu peame uuesti algusest peale hakkama, aga selleks ei ole rahastust. Mille poolest on see varasematest parem? Uus sõnaraamat peaks olema ajakohane, püüan selle eest hoolitseda, et see võtaks arvesse kõike, mida on uuritud, eriti viimastel aastatel. Sõnaraamatusse tuleb üsna põhjalik bibliograafia, mida 2012. aastal ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatus” ei ole. Selle koostamisel on Urevist ka abi.

Millise osa sõnavarast kavatsete uues eesti etümoloogiasõnaraamatus kõigepealt katta?

Alustame kõige vanemast sõnavarast. Siin on kaks eraldi protsessi, kirjutamine ja toimetamine. Kirjutamises on osalenud eri etümoloogid, kes on võtnud sõnavara teatud kihistuse ja koostanud artiklid sellesse kuuluvate sõnade kohta. Valminud artikleid toimetatakse alates kõige vanematest sõnadest, kõigepealt uurali sõnavara ja siis aaria laenud. Praegu oleme teinud erandi: olen juba toimetanud aaria laenude artikleid, kuigi kõiki uurali algkeele sõnu ei ole veel toimetatud, sest tahtsime hõlmata esialgu kõik, mida käsitleb Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio) oma „Uralic Etymological Dictionary” (UED). See on mõnevõrra lihtsam, kuna Ánte on seal koondanud väga hästi algallikate andmeid. Me enamasti oleme temaga samal arvamusel, aga mitte päris iga sõna kohta, sest

ka pärast UED-d on uusi etümoloogiaid ilmunud.

Kuidas on arheoloogia ja geneetika uurimine viimasel ajal toetanud ajaloolist keeleteadust?

Sellega on hoopis teistmoodi kui varem, kui arvati, et arheoloogia pakub raame, osutades, et mingil ajal on teatud paigas olnud mingisugune kultuur, mis võrdub rahva, keele ja isegi rassiga. See Gustaf Kossinna ja teiste saksa teadlaste kontseptsioon võeti Nõukogude Liidus täiesti kriitikavabalt vastu ja seda viljeleti ligikaudu aastatuhandevahetuseni. Nüüd on pigem niimoodi, et kui arheoloogia leiab uut informatsiooni, millal ja kus mõni kultuuriinnovatsioon on toimunud, siis on sellest abi keeleteadusele. Näiteks see, millal ja millisest balti keelest on sõna *hernes* laenatud, on seotud sellega, kus herneid kasvatati. Ilmselt on herneid kasvatatud teatud ajal rohkem Läänemere ääres ja vähem ida pool, Moskva kandis. Enne seda aega ei ole saanud see sõna läänemeresoome keeltesse tulla.

Kui arheoloogia, geneetika ja keeleteadus näitavad kõik samasse suunda, kui ühest suunast on tulnud inimesi, keeli ja esemeid, siis võib arvata, et nad on kuidagi üksteisega seoses. Praegu on arheoloog Valter Langi sellel teesil põhinev raamat⁷ saanud standardteoseks. Tema dateeringutes on keeleteaduse ja laensõnauurimise seisukohast mõni vastuolu, aga need puudutavad pigem germaani kontakte, mitte niivõrd balti omasid.

Balti kontaktide kohta võiksin öelda, et arheoloogia andmed kahjuks ei tõesta väga palju. Esiteks sellepärast, et balti keeled on konservatiivsed ja vähe muutunud. Nende muutuste abil ei saa ajastada eri kontaktikihte nii nagu kiiresti muutunud

germaani keeltest pärit laenude puhul. Teiseks on kõik balti keelte kirjalikud allikad nii hilised, et nendest ei ole dateerimisel sama hästi kui mingit abi. Lisaks on vähe neid häälikulisi jooni, mille abil orienteeruda, ja need on mitmeti tõlgendatavad. Ma tahaksin seda veel uurida. Näiteks Anthony Jakobi väitekirja⁸ põhilisi teese on see, et vanad balti laenud läänemeresoome keeltes on ikkagi idabalti päritolu, samast harust kui läti ja leedu keel. Varasem arvamus, mida mina olen esindanud, on vastupidine: et need pärinevad mingisugusest hoopis teisest balti keelte harust. Jakobi lähenemine on muidu ülikriitiline: tema arvates on kindlaid balti laene ainult umbes kaheksakümmend ja tema järeldused põhinevad ainult nendel. Seevastu Lembit Vaba on rääkinud isegi viiesajast balti laenust. Need on kaks äärmust. Mina olen arvanud balti laenude arvuks läänemeresoome keeltes kakssada või natuke rohkem.

Sul olla veel kavas kirjutada mordva vokaalide häälikulugu.

Olen juba kirjutanud esimese silbi vokaali kadumisest mordva keeltes, täpsemalt sellest, milliseid järeldusi saab teha esisilbi vokaali kaotanud sõnade põhjal. Tegelesin selle teemaga hästi kaua: see on artikkel, millega olen rohkem vaeva näinud kui ühegi teise artikliga. Tänavu peaks see ilmuma. Rahastuse sain sellele teemale kaheksa aastat tagasi, aga vahepeal tuli pikk paus, kuni koroonajal kirjutasime sellest artiklit koos Juho Pystysegaga ühe juubelikogumiku tarbeks. Kuid see ikkagi luhtus: maht paisus väga suureks, sest tuli selgitada paljude sõnade etümoloogiat. Üldtuntud esisilbi vokaali kaotanud mordva sõna näide on ersa ja mokša *kuuu*, mis tähendab leiba ja millele vastab soome

⁷ V. Lang, Läänemeresoome tulemised. Finnish be-comings. (Muinasaja teadus 28.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018.

⁸ A. Jakob, A History of East Baltic through Language Contact. Leiden: Leiden Universiteiti, 2023. <https://hdl.handle.net/1887/3630131>

murretes samuti leiba tähistav *kyrsä*. Teine on ersa *uu*, mis tähendab päikest ja päeva ja mis võib olla sama päritolu kui *keha*, mis tähistab ju ka taevakeha. Selliseid on umbes kuuskümmend, mille hulgas on ainult teistkümmend läänemeresoome vastega sõna.

Olen selle töö käigus leidnud huvitavaid etümoloogiaid neile lisaks, aga see võttis aega ja oli väga kõitev, sest mordva keeltes on vähe vokaale. Ersa keeles on ainult viis ja mokša keeles kuus vokaali, aga see, kuidas need vastavad uurali algkeele vokaalidele, on väga veider. Seal on käinud kummalised keerutused ja tundub, et osa neist on muutuste käigus teinud läbi täisringi. Aga mis, miks ja kuidas seal on toimunud, miks on vokaal esimesest silbist kadunud? Kas sellepärast, et rõhk on läinud üle teisele silbile? Või on isegi uurali algkeeles olnud rõhk kunagi mujal kui esimesel silbil? Seal on palju selliseid mõistatusi ja sellepärast ei olnud teema sugugi lihtne.

Nüüd olen saanud rahastuse teise artikli kirjutamiseks, mis peaks puudutama vokaalide saatust poolvokaalide *j-i* ja *w* eelses positsioonis. Loodan, et see valmib kiiremini kui kaheksa aastaga. Ja siis, kui need kaks asja on läbi uuritud, saaks tasapisi kirjutada üldise käsitluse mordva vokaalide arengust. Kui need asjad saab eest ära, siis nende alt ehk paljastub kogupilt. Mul on mingisugused eskiisid ja hüpoteesid selle kohta, kuidas need vokaalid on arenenud, aga seda tuleks veel uurida.

Millised läänemeresoome ajaloolise keeleteaduse huvitavad, kuid unarusse jäänud teemad vääriksid uurijate huvi?

Lõunaeeesti verbimorfoloogias oleks palju uurimist: see on ju nii omaette keel kõigi läänemeresoome keelte hulgas. Näiteks saaks palju uurijaid käsitleda seda, kuidas eri verbitüüpe erinevates murrakutes pööratakse: kuidas moodustatakse

minevikku ja olevikku, kus on lõputa vorm ja kus algne refleksiiv ning kuidas need ühtivad teiste tunnustega. Sealjuures tuleks arvestada kõiki murrakuid ja keelesaari, mitte ainult võru kirjakeelt üldiselt. Ajalooliselt refleksiivne pööramine on lõunaeeesti keeles muutunud mitterefleksiivseks, mõnes verbis võib veel midagi alles olla. Refleksiivne lõpp on muutunud pikkade tegusõnade lõpuks: näiteks sõna *kirotas* 'ta kirjutab' lõpp *-s* on algselt olnud refleksiivne.

Ajalooliselt võiks uurida läänemeresoome sufiksaalset astmevaheldust: mis see on ja kuidas on see arenenud eri keeltes, kuidas see toimib erinevalt. Pidasin sel teemal hiljuti ühe ettekande ja võiksin sellest veel midagi kirjutada. Aga samas võiks keegi teine selle üle võtta, sest huvitavaid teemasid on palju.

Veel üks põnev teema on lõunaeeesti sõnatuletus: võiks uurida, kuidas kasutatakse eri murrakutes tuletussufikseid. Näiteks on võru ja seto keeles kolm erinevat momentaantuletussufiksit, aga kas need eristavad kuidagi tähendusi või siis on seda kunagi mõnes murrakus teinud? Või tõesti tähendavad nad kõik ühte ja sama, nagu väidetakse? Minu meelest peab nendel kolmel olema mingisugune vahe, kui soome keeles on nende vasted kõik erineva tähendusega. Esimene on *-sa/-sä/-se/-sö*-sufiks: *ma pühkse* vastab ajalooliselt täpselt soome vormile *pyyhkäisen*. Teine ja kolmas on *-ahta/-ähtä-* ja *-ahuta/-ähütä-*, näiteks justkui samatähenduslikud *saisahatas* ja *saisahutas*. Aga soome keeles on *seisahtaa* ja kausatiivne *seisahduttaa* täiesti erinevad asjad.

Mispoolest ja kuidas on ajalooline keeleteadus ja etümoloogiatega uurimine ühiskonnale oluline?

Üldiselt võttes aitavad sellise uurimistöö tulemused kultuuri hoida ja säilitada. Mida rohkem kirjutame ja räägime

vanadest sõnadest ja huvitavatest etümoloogiatest, oma keelt puudutavatest kummalistest asjadest, seda rohkem hakkavad keele kõnelejad ise väärtustama oma keelt ja seda huvitavaks pidama. Näiteks on kirjutanud populaarteaduslikke teoseid Janne Saarikivi,⁹ Ville Eloranta ja Lotta Jalava avaldasid väga hea laiemale publikule suunatud raamatu soome keeleajaloolistest küsimustest,¹⁰ Mariann Bernhardtilt ja Minerva Pihalt ilmus lasteraamat soomeugri rahvastest ja keeltest.¹¹ Mida rohkem inimesed selliseid raamatuid loevad ja neis esitatud teemadega kokku puutuvad, seda vähem tuleb neile mõtteid, et võiks need asjad üldse unustada ja ainult inglise keeles rääkida.

Kui palju keeli peab fennougrist oskama? Kas selleks, et olla korralik fennougrist, peab olema polüglott nagu ungari aristokraat George Bernard Shaw’ „Pygmalionis”?

Küsimus on ka selles, milline fennougrist milliseid keeli peaks oskama. Üks praeguseid juhtivaid keeleajaloolasi Petri

⁹ J. Saarikivi, Suomen kieli ja mieli. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2018; J. Saarikivi, Rakkaat sanat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2022; J. Saarikivi, Hankalat sanat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2023.

¹⁰ V. Eloranta, L. Jalava, Sana sanasta. Suomen kielen kiehtovimmat tarinat. Helsinki: Tammi, 2021.

¹¹ M. Bernhardt, M. Piha, Suomalais-ugrilaiset kielet ja kansat. Mitä, missä, milloin, miksi? Kemi: Atrain & Nord, 2023.

Kallio tahabki rääkida ainult soome ja inglise keeles. Ta saab eesti keelest suurepäraselt aru, aga ei taha esineda eesti keeles. Vältimatu on lugemisoskus paljudes keeltes: soome, eesti, vene, saksa ja ungari, tänapäeval ka inglise keeles. Kui oled sotsiolingvist, siis pead oskama hästi mõnda vähemuskeelt.

Keeleajaloolane või hea etümoloog peab küll vähemalt tundma naaberkeelte ja nende varasemate kujude sõnavara, näiteks oleks hea ettekujutus gooti ja vanapõhja keelest. See käib ka laensõnade muude lähtekeelte kohta. Minule meeldib keeli kasutada, aga kõik etümoloogiahuvilised ei ole sellised, mõnele piisab sõnavara tundmisest. Minu meelest kulub ära oskus rääkida rootsi, saksa ja vene keelt. Hea, kui on ülevaade slaavi keeltest. Helsingi ülikoolis on hästi õpetatud slavistikat, nii et sealsed keeleteadlased on tihti vähemalt natukenegi õppinud kõiki slaavi keeli. Eestis jälle tundub, et vene keel on kõigile tuttav, aga teised slaavi keeled võõrad.

Helsingi fennougristid on nii mitmekesine kogukond, et ühed räägivad ühtesid ja teised teisi keeli. On inimesi, kes näiteks külla tulevate komide ja udmurtide rõõmuks räägivad head komi ja udmurdi keelt, aga teisi soome-ugri keeli mitte. Ja siis on neid, kes oskavad mitut saami keelt, kuid idapoolsemaid keeli eriti ei tunne. Teaduse tegemine ei eeldagi seda, et kõik oskaksid samu keeli.

OTT HEINAPUU